Izvorni znanstveni članak
930.24(497.5:4)"08/13"

KRONOLOŠKI ASPEKTI HRVATSKE INTEGRIRANOSTI U SREDNJOVJEKOVNOJ EUROPI[1]

TOMISLAV GALOVIĆ

Na temelju pojedinih epigrafičkih spomenika i diplomatičkih izvora pisanih latinskim jezikom (zaključno sa 14. stoljećem), kao i onih pisanih hrvatskim jezikom (s određenim primjesama staroslavenskoga/crkvenoslavenskoga) na glagoljici i hrvatskoj ćirilici (zaključno sa 15. stoljećem), autor raspravlja o kronologiji upotrebljavanoj u tim povijesnim vrelima pokušavajući utvrditi kronološki utjecaj prvospomenutih na one glagoljske i hrvatskoćirilične. Saznanja do kojih dolazi pokazuju kako je taj utjecaj bio jak, tj. prevladavajući, a što za rezultat ima samo jedan vid integriranosti Hrvatske u svijet zapadne, kršćanske Europe u srednjemu vijeku.

Tema koju u radu obrađujemo tiče se srednjovjekovne kronologije, odnosno pitanja kakva je bila praksa bilježenja datuma u srednjovjekovnoj Europi i kakav je ona utjecaj imala na Hrvatsku. Spomenimo na početku kako se baš ove godine navršava stoljeće od objavljivanja jednoga od ključnih djela hrvatske diplomatike i kronologije – Šufflayeve: *Die dalmatinische Privaturkunde* (Beč, 1904.), a čiji rezultati već

1 Osnovicu teksta čini izlaganje podneseno na II. kongresu hrvatskih povjesničara u Puli, 2. X. 2004., u sekciji Srednjovjekovne povijesti (moderator: prof. dr. Neven Budak). Posebno zahvaljujem prof. dr. Mirjani Matijević Sokol na upućenim savjetima i konstruktivnim primjedbama oko ovoga rada.

odavna govore kakvo je mjesto Hrvatske u Europi srednjovjekovlja s obzirom na diplomatička vrela pisana latinskim jezikom.[2]

Naime, datiranje epigrafičkoga i diplomatičkoga materijala jedna je od ključnih pretpostavki interpretiranja i valoriziranja povijesnih događaja.

Stručno gledajući, kronologija promatra objekt datiranja, tj. njegov datum kroz četiri razine. To su godina, mjesec, sedmica i dan.[3] Navedene elemente pojedini spomenik dobiva u kancelariji, notarskom uredu ili u onome kaptolu ili samostanu koji je bio vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*), tj. imao je pravo izdavanja privatnih isprava.

Tijekom povijesti upotrebljavali su se različite ere, tj. počeci brojenja godina. Jedna je od takvih kršćanska era (*aera vulgaris*) koja godine broji po Kristovu rođenju, a upotrebljava se od 6. stoljeća.[4] Istraživanjima je utvrđeno da bilježenje datuma po kršćanskoj eri vrlo rano prodrlo na hrvatski srednjovjekovni prostor. Prvi konkretni dokazi tomu u prilog idu već u 9. stoljeće. Dok je naša najstarija isprava – Trpimirova – ne posjeduje, dotle Muncimirova isprava iz 892., a u kojoj se potvrđuje i Trpimirova, izravno svjedoči o upotrebi računanja vremena po Kristu: *Anno vtique sacrę postquam Christus carnem de virgine sumpsit octogesimo nonagesimo secundo, indictione undecima, sub die quarta Calendarum octobrium*[5] (tj. Godine poslije nego je Krist doista primio presveto tijelo od Djevice devet stotina devedeset i druge, indikcije jedanaeste, dvadeset i osmoga rujna).

Još čvršći dokaz i potvrdu kršćanske ere u našem ranom srednjovjekovlju imamo na natpisu kneza Branimira, pronađenom u Muću Gornjem, koji restituiran glasi: /temporibus dom(i)ni ducis (principis, comitis?)/ BRANIMIRI ANNORUM CHRISTI SACRA DE VIRG/ine/ CARNE/m/ VT SVMPS/it/ S/acrum/ DCCCLXXX ET VIII VIQUE INDIC/tione/ (tj. U vrijeme gospodara kneza /vladara?/ Branimira, 888. godine od kada je Krist uzeo Sveto Tijelo od Svete Djevice i šeste indikcije).[6]

Komparacije radi navedimo da je u Kotoru u današnjoj katedrali sv. Tripuna na jednom ulomku arhitrava iz 809. sačuvan natpis koji svjedoči kako se i na

2 M. ŠUFFLAY, *Die dalmatinische Privaturkunde*, [Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse, Band CXLVII, Buch VI], Wien 1904. i hrvatski prijevod (i prerada): M. ŠUFFLAY, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina i povijest hrvatskoga notarijata od XI. do XV. stoljeća*. Uredio, proslovnom pripomenom popratio i preveo s njemačkoga D. Sagrak, Zagreb 2000. Za ocjenu ovoga Šufflayeva djela (bečkog izdanja) v. L. MARGETIĆ, O Šufflayevu radu Die dalmatinische Privaturkunde, *Historijski zbornik*, XLIX, Zagreb 1996., str. 33-40. (= L. MARGETIĆ, *Prikazi i diskusije*, Split 2002, str. 125-132).

3 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica*, Zagreb ^{3}1991., str. 183-241.

4 A. CAPPELLI, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo. Dal principio dell'Êra Cristiana ai giorni nostri. Tavole cronologico – sincrone e quadri sinottici per verificare le date storiche*, Milano ^{2}1930. (reprint iz 1952), str. 8.

5 J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I (743 – 1100) [dalje: *CD* I], Zagreb 1967., str. 23.

6 M. MATIJEVIĆ SOKOL – V. SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Milano-Zagreb 1999., str. 62; V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split 1996., str. 123. Usp. i L. MARGETIĆ, Branimirov natpis iz 888. i međunarodni položaj Hrvatske, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XL, Zagreb 1990., str. 17-37 (= L. MARGETIĆ, *Iz ranije hrvatske povijesti. Odabrane studije*, Split 1997, str. 207-229).

tome području prilikom datiranja koristila kršćanska era. Natpis glasi: N X(ris)TI TE(m)PORIB(us) D(omi)N(i) IOH(annis) EP(i)S(co)P(i) D(ie) XIII IAN(uarii) NATI(vitate) D(omini) NOST(r)i IX CCCV (tj. ... Krista, u vrijeme gospodina Ivana biskupa, dana 13. siječnja godine od rođenja Gospodina našega 809.).[7]

Vrijedan izvor za utvrđivanje kronologije korištene na istarskom poluotoku tijekom ranosrednjovjekovlja predstavlja natpis biskupa Handegisa iz Pule. U katedrali sv. Marije nalazi se njegov natpis iz 857. godine datiran kršćanskom erom u kojem piše kako je: AN(no) INCARNAT(ionis) D(omi)NI DCCCLVII IND(ictione) V REG(nan)TE LO(v)DOWICO IMP(eratore) AVG(usto) IN ITALIA HANDEGIS HVIVS AECCLE(siae) E(a) L(ege) E(rigendum) C(uravit) D(ie) PENTE(costes) CONS(acravit) EP(i)S(copi) SED(is) AN(no) V[8] (tj. Godine utjelovljenja Gospodina 857., indikcije 5, za vladanja Ludovika uzvišenog cara u Italiji, Handegis ove biskupije */biskup/* po zakonu je naredio izgraditi /i/ na Dušni dana je posvetio, pete godine /svoga/ biskupovanja).

Može se primijetiti da se u Handegisovom natpisu, kao i na Branimirovom koristi datiranje po vladaru. Slično će to biti i u slučaju oporuke zadarskoga priora Andrije iz 918. koja također uz kršćansku, ima i vladalačku/carsku eru: ... *eiusdem incarnationis anno 908 (918.!), indictione 7ª, mense decembris. Imperante domino nostro Constantino...*,[9] (tj. ... Isusa Krista i njegova utjelovljenja godine 918., indikcije 7, mjeseca prosinac. Za vladanja gospodara našega Konstantina...).

Epitaf hrvatske kraljice Jelene iz 976. izvrstan je primjer datiranja po kršćanskoj eri, ali po kraćoj, učestalijoj i jednostavnijoj formuli: AN(no) AB INCARNA[tione D(omi)ni] DCCCCLXXVI (tj. 976. godine od utjelovljenja Gospodinova).[10] Međutim, Jelenin natpis u kronološkome smislu predstavlja pravu riznicu podataka i načina datiranja – od kršćanske ere, preko datiranja dana rimskim kalendarom (*mos romanus*) te solarnih oznaka do korištenja trostrukih kontrolnih elemenata datuma (indikcije, konkurente i epakte).[11] To je bez sumnje naš jedinstven epigrafički spomenik s tolikim mnoštvom kronoloških podataka.[12]

Pišući, uz ostalo, o kronološkim elementima epitafa kraljice Jelene, D. Rendić-Miočević je zamijetio kako je na jednom sarkofagu iz Splita, na kojemu je zabilježeno ime nadbiskupa Martina, a vremenski je suvremen Jeleninom epitafu, određivanje dana u mjesecu nije učinjeno, kao što je to dotad uobičajeno, po rimskome kalendaru već je primijenjeno progresivno (od 1 na dalje) brojenje dana u mjesecu

7 *Hrvati i Karolinzi. II. Katalog* (ur. A. MILOŠEVIĆ) – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 2000., str. 124.

8 *Hrvati i Karolinzi. II.*, str. 60.

9 *CD* I, str. 26.

10 V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 131; M. MATIJEVIĆ SOKOL, Latinski natpisi, *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Sv. I. Srednji vijek (VII-XII. stoljeće) - rano doba hrvatske kulture*, Zagreb 1997., str. 245.

11 To su: VIII IDVS M(ensis) OCT[obris; I[ndictione IV] CICL[o l(una) V ep(acta)] XVII [ciclo sol(ari)] V LVN(a) V [con]CVRRENTE VI. Usp. V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 131.

12 D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Neke epigrafsko-onomastičke značajke epitafa kraljice Jelene, *Arheološki radovi i rasprave*, VIII-IX, Zagreb 1982., str. 220; 225-226.

(*mense Februario XX^mo IIII^to*).[13] Ovim bez sumnje vjerodostojnim podatkom možemo konstatirati kako se na hrvatskim područjima već u 10. stoljeću, uz rimski kalendar pojavljuje i progresivni način navođenja dana u mjesecu (doduše ne kao *mos Bononiensis*, jer on progresivni dio dijeli na dvije cjeline, početak i kraj mjeseca)[14] koji se inače u zapadnoj Europi koristi već od 6. stoljeća.[15]

Uzrok tako ranom prihvaćanju kršćanske ere na našim epigrafičkim spomenicima i u diplomatičkom materijalu možemo pripisati franačkomu utjecaju, iz čijih je područja ona i prodrla u Hrvatsku[16], a to posebice vrijedi za razdoblje poslije sklapanja *Aachenskoga mira* 812. godine.[17] Doduše, treba napomenuti kako franačka kancelarija kršćansku eru koristi od Ludovika III. (879-882)[18], ali ne treba smetnuti s uma da se već na epitafu Karla Velikoga godina njegove smrti označava kršćanskom erom: *anno Domini DCCCXIIII, indictione VII, V. Kal. Febr.* (Godine Gospodnje 814, indikcije 7, 28. siječnja).[19]

S druge pak strane – uzmimo kao primjer – datiranje Trpimirove isprave i, našega najznačajnijega glagoljskoga epigrafičkog spomenika *Baščanske ploče*.[20] Trpimirova je isprava datirana po vladalačkoj eri što je razumljivo jer tada kršćanska era nije još u općoj upotrebi.[21] *Baščanska ploča* izravno nije datirana već iz njezina teksta i povijesnoga konteksta saznajemo o kojemu se vremenu okvirno radi (*Zvanimìr, kralj hrvàtskij v dni svojèn*; *V dni knèza Kosmàta obladajùćago vsu Krajinù*).[22] Međutim, da i glagoljske isprave već tada prihvaćaju kršćansku eru, svjedoči nam listina – darovnica "slavnoga" Dragoslava učinjena u Dobrinju 1. siječnja 1100. Njezina datacijska formula glasi: *Let od Hr(sto)va rojstva .č. r. (= 1100) na prvi dan jenara, pred Dobrinjem poli crikve s(vetoga) Vida*.[23]

13 D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Neke epigrafsko-onomastičke značajke, str. 226.

14 A. PRATESI, *Genesi e forme del documento medievale*, Roma 1979., str. 121.

15 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 188.

16 M. MATIJEVIĆ SOKOL, Neki aspekti hrvatske ranosrednjovjekovne latinske pismenosti, *Spomenica Filipa Potrebice*, Zagreb 2004., str. 98-99; 101.

17 Za političke aspekte *Aachenskoga mira* v. I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., str. 146-150; N. BUDAK, *Karlo Veliki, Karolinzi i Hrvati*, Split 2001., str. 88; 116-122.

18 L. MARGETIĆ, Branimirov natpis iz 888, *Iz ranije hrvatske povijesti*, str. 209.

19 EINHARDUS, *Vita Karoli Magni* – EINHARD, *Život Karla Velikog*, prev. Z. SIKIRIĆ, prir. L. ČORALIĆ, I. GOLDSTEIN, Z. SIKIRIĆ, Zagreb 1992., str. 98-99; M. MATIJEVIĆ SOKOL, Neki aspekti, str. 99.

20 *CD* I, str. 4; B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU, knjiga 57., Zagreb 1982., str. 44-46; B. FUČIĆ, Hrvatski glagoljski i ćirilski natpisi, *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Sv. I. Srednji vijek (VII-XII. stoljeće) - rano doba hrvatske kulture*, Zagreb 1997., str. 267-268.

21 M. BARADA, Dvije naše vladarske isprave, *Croatia sacra*, VII/13-14, Zagreb 1937., str. 22. Usp. i M. BRKOVIĆ, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zadar – Mostar 1998., str. 126.

22 B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, str. 44-46; B. FUČIĆ, Hrvatski glagoljski i ćirilski natpisi, str. 267-268. Za tezu postojanja godine u tekstu *Baščanske ploče* v. L. MARGETIĆ, *Baščanska ploča*, Rijeka ²2000., str. 10; 13-16.

23 J. KIRINČIĆ – F. VELČIĆ, *Darovnica slavnoga Dragoslava (900 godina crkve sv. Vida i spomena Grada Dobrinja) 1100. – 2000.*, Dobrinj 2000., str. 36. Usp. i Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici – Acta croatica*, sv. I., (1100-1499), Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. VI, Zagreb 1898., str. 428. Ovdje je također riječ o prijepisu isprave, a ne njezinom originalu. Stoga je vjerojatno ova isprava morala doživjeti neke preinake. Međutim, njezina povijesna vjerodostojnost nije dovedena u pitanje.

Za proučavanje kronologije hrvatskoga srednjovjekovlja od velike važnosti je i Kolomanov natpis na zvoniku crkve sv. Marije u Zadru iz 1105. godine. Njegova tekst glasi: *Anno incar(nationis) D(omi)ni n(ost)ri (Iesu Christi) mil(lesimo) CV post victoriam et pacis praemia Iaderae introitus a Deo concessa, proprio sumptu hanc turri(m) s(an)c(t)ae Mariae Ungariae, D[al]mat[iae, Chroa]tiae construi et erigi iussit rex Collomannus* (tj. Godine utjelovljenja Gospodina našega Isusa Krista tisuću sto i pete, poslije pobjede i nagrade mira koje mu je Bog udijelio, a to je ulazak u Zadar, Koloman, kralj Ugarske, Dalmacije i Hrvatske naredio je da se, o vlastitom trošku, sagradi i podigne ovaj toranj sv. Marije).[24] Uz osnovnu dataciju u natpisu je izvršena i datacija po vladaru.

Govoreći o Zadru, uz Kolomanov natpis, svakako treba navesti i Vekenegin epitaf iz 1111. godine koji predstavlja pravi književni uradak nekoga nepoznatoga pjesnika. Natpis je ispjevan u heksametrima i elegijskim distisima. Svojom trostrukom datacijskom formulom Vekenegin grobni natpis predstavlja odmak od uobičajenih datacijskih formula. To se posebice odnosi na prvi dio datacije koji glasi: *Haec obit undeno cent<r>u(m) po(st) mille sub aevo/ quo veniens (Christus) carnis gestavit amictus* (tj. Ona je preminula jedanaeste godine i sto poslije tisuću od vremena u kojem je došao Krist i ponio ogrtač puti).[25] Natpis se zatim nastavlja stihovima: *Nos habet e(st) annus quintus quo rex Colomann(us)/ P(rae)sul et est decim(us) quo G(re)g(o)r(iu)s fuit annus* (tj. A peta je godina od kako nas ima kralj Koloman, deseta je od kako je Grgur postao kolovođom).[26]

Međutim, dok je kršćanska era u naša područja doprla posredstvom Franaka, dalji je razvitak hrvatske listine, njezine datacijske formule išao u jednome drugom pravcu. S tim u vezi ono što trebamo prvo konstatirati jest da je u sljedećim stoljećima na datacijsku formulu hrvatske listine, posebno one u Dalmaciji, najviše utjecala praksa susjednoga Apeninskog poluotoka.[27] Razlozi su tomu mnogobrojni: od geografske blizine do djelovanja latinskih notara sa zapadno-jadranske obale u našim gradovima, utjecaja crkvenih institucija, političkih veza i sl., i – u biti ono što je najvažnije – a to je da se Dalmacija od 13. stoljeća nalazi u sferi obnovljenog

Usp. E. HERCIGONJA, Glagoljaštvo i glagolizam, *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Sv. I. Srednji vijek (VII-XII. stoljeće) - rano doba hrvatske kulture*, Zagreb 1997., str. 394. Doduše, gledajući s povijesno umjetničkog aspekta crkva Sv. Vida, o kojoj se govori u ispravi "slavnoga" Dragoslava, datirana je drugom pol. XII. stoljeća. Usp. M. JURKOVIĆ, Uloga Zadra, Clunya i kneževa Frankopana u promociji romanike na otoku Krku, *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, (Posebno izdanje *Zbornika Pedagoškog fakulteta u Rijeci*), Rijeka 1993., str. 177-187.

24 R. KATIČIĆ, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1998., str. 547. Usp. i N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971., str. 525-526.

25 R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, str. 548. Usp. i Ž. TRKANJEC – P. KNEZOVIĆ, *Documenta historiam croaticam spectantia (repraesentativa)*, Zagreb 1995., str. 30; 96. Za drugačije, i teže prihvatljivije, kronološko tumačenje ovoga natpisa v. M. BARADA, Iz kronologije hrvatske poviesti, *Časopis za hrvatsku poviest*, knj. 1., sv. 1-2, Zagreb 1943., str. 129-131.

26 R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, str. 548. U oba slučaja citiran je prijevod latinskih stihova na hrvatski R. Katičića. Međutim, po našem sudu, prikladniji bi termin za prijevod *Praesul (...) Gregorius* bio "biskup Grgur".

27 J. STIPIŠIĆ, Hrvatska u diplomatičkim izvorima do kraja XI. stoljeća, *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Sv. I. Srednji vijek (VII-XII. stoljeće) - rano doba hrvatske kulture*, Zagreb 1997., str. 286.

rimskoga prava (koje se doduše nadovezuje na autohtono hrvatsko i hrvatsko-ugarsko pravo).[28]

U našim latinskim ispravama početak godine brojao se na nekoliko načina ili stilova: *stilus byzantinus* (1. rujna), *stilus nativitatis* (25. prosinca), *stilus incarnationis* (25. ožujka), *stilus circumcisionis* (1. siječnja) te po *mos venetus* (1. ožujka), a uobičajena su bila tri tipa datiranja dana u mjesecu: po rimskome načinu (*mos romanus*), bolonjskome načinu (*mos bononiensis*) te progresivno.[29] Već nas sami spomenuti nazivi djelomično mogu uputiti na izvorišta utjecaja pojedinih datacijskih oblika.

Međutim, dok je ono vrijedilo za srednjovjekovnu Hrvatsku i Dalmaciju, u srednjovjekovnoj Slavoniji u pravilu se datiralo po svetkovinama ili danima svetaca.[30] (No, treba napomenuti da što se tiče srednjovjekovne Slavonije postoji i razlika u pravnom smislu jer se Slavonija nalazi u domeni ugarsko-hrvatskih pravnih instituta.[31]) To izgleda ovako: *feriam secundam proxima post octauas festi beati Georgii martiris, in anno Domini millesimo trencentesimo nonagesimo quinto*[32], tj. najbliži ponedjeljak poslije osmine blagdana svetoga Jurja mučenika, godine Gospodnje 1395. Kada to preračunamo, dobivamo datum 3. svibnja 1395. Treba napomenuti da se spomenuti blagdan sv. Jurja slavi 23. travnja, no u sjevernoj Hrvatskoj i Ugarskoj on se obilježava 24. travnja[33] pa treba imati to na umu prilikom preračunavanja.

Unutar datacijskih formula naših isprava znaju se javiti različiti problemi i poteškoće. Kao jednu od takvih imamo indikciju.[34] Godina je (uz mjesec, sedmicu i dan) osnovni element datuma, a indikcija kontrolni element datuma. U tom pogledu, Nada Klaić se dvoumi treba li "dati prednost podacima indikcije ili godine".[35] Po našem sudu, prednost bi trebala imati godina kao osnovni element datuma jer – ponavljamo – indikcija je samo kontrolni element datuma koji se odnosi, a što je posebno važno – na pretežiti dio godine. Odgovarajuća indikcija, npr. bizantska – koja je u naše listine ušla pod utjecajem Bizanta, a održala se sve do druge polovine 13. stoljeća – gledajući po današnjem stilu – ne vrijedi za cjelokupno godište, već samo jedan njegov dio. Važno je napomenuti da su se na našim prostorima upotrebljavale

28 L. MARGETIĆ, Zakoni, pravni običaji, statuti, privilegiji, *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Sv. II. Srednji vijek i renesansa (XIII – XVI. stoljeće)*, Zagreb 2000., str. 149-150.

29 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 194-195; 187-188.

30 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 189-190. Doduše, treba kazati da postoje i tu izuzetci, npr. *Datum Casme in domo nostra episcopali, anno Domini MCCLVIII, indictione prima, quintodecimo die intrante Septembri* = 15. rujna 1258. god. (J. BARBARIĆ – J. MARKOVIĆ, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Dodaci*. Sv. 1. (1020-1270) [dalje: *CDs* I], Zagreb 1998., str. 234-235).

31 L. MARGETIĆ, Zakoni, pravni običaji, statuti, privilegiji, str. 151.

32 *CDs* I, str. 155.

33 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 201.

34 Za povijest upotrebe indikcije v. V. TOMAŠIĆ, *Poviest Jevrejskoga, Julijeva i Grgureva koledara obzirom na svetkovanje Vazmenog blagdana*, Zadar 1898., str. 226-232. Usp. i E. MARIN, *Starokršćanska Salona. Studije o genezi, profilu i transformaciji grada*, Zagreb 1988. (poglavlje: VII. Indikcionalno datiranje u Dalmaciji, str. 64-75).

35 N. KLAIĆ, Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara (I. dio), *Historijski zbornik*, XVIII, Zagreb 1965., str. 178.

različite indikcije. Tako je hrvatska dvorska kancelarija koristila bizantsku indikciju (koja se računa od 1. rujna do 31. kolovoza).[36] No, ako kao primjer uzmemo grad Zadar onda su stvari nešto složenije. U njemu se koristila najprije bizantska indikcija, a onda od 13. stoljeća *indictio Bedana*[37], a znalo se istovremeno upotrebljavati i tri različita stila.[38] Indikcija je važna jer preko nje u nekim slučajevima možemo odrediti kojim je stilom datirana pojedina isprava i po kojem kalkulu. Uostalom, i sam T. Smičiklas kaže kako mu je – zbog indikcije – razrješavanje datuma iz 12. stoljeća u dalmatinskim listinama zadavalo "mnogo puta najveće tegobe". Smičiklas se u tome pogledu slaže s tvrdnjom francuskoga povjesničara i diplomatičara Jean-Marie-Joseph-Arthura Girya kako "pisari već od X. do XI. vijeka ne znaju znamenovanja stare indikcije i drugih oznaka za datum", a "kada onda brojevi ovih oznaka dodju u protuslovlje s naznačenom godinom, onda je riješenje problema upravo nemoguće".[39]

Odmah s time u vezi imamo i pitanje kalkul. Što se tiče kalkula korištena u našim krajevima, Jakov Stipišić je konstatirao na temelju vlastita dugogodišnjeg istraživanja naše diplomatičke građe da se u Hrvatskoj po svoj prilici koristio samo firentinski kalkul, a pokušaje datiranja nekih isprava po pizanskome kalkulu ocijenio je neodrživim.[40] Posebno ističe da je u hrvatskoj dvorskoj kancelariji uvijek u upotrebi firentinski kalkul.[41]

Međutim, još su prije pojedini povjesničari iznijeli svoja gledišta o tom problemu. Tako je M. Barada, gotovo pa kategorično zastupao pizanski kalkul, nastupajući u nekim svojim radovima i vrlo oštro.[42] U *Enciklopediji Jugoslavije* Viktor Novak navodi kako je "kod dalmatinskih Hrvata i kod Slovenaca" u uporabi bio podjednako i firentinski i pizanski kalkul.[43] I Stjepan Antoljak tvrdi slično: "Stilus Annuntitationis ili Incarnationis u oba calculusa bio je u upotrebi i u Dalmaciji i u Sloveniji. U Dalmaciji su naročito strani notari, pretežno Italijani, upotrebljavali ovaj stil, koji je trajao sve do XV veka, a onda je ponovo zavladao mletački stil".[44] I drugi su povjesničari, da im pojedinačno ne navodimo imena, kroz različite studije vezane uz hrvatsku srednjovjekovnu povijest, doticali i iznosili svoja shvaćanja i

36 J. STIPIŠIĆ, Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira, *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, Zagreb 1997., str. 62.

37 M. ŠUFFLAY, *Die dalmatinische Privaturkunde*, str. 148-149; M. ŠUFFLAY, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina*, str. 138; J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 196.

38 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 185.

39 T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. II. (1101 – 1200), Zagreb 1904., str. XXIV.

40 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 195. Istog je stajališta i F. ŠANJEK, *Osnove latinske paleografije hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1996., str. 87.

41 J. STIPIŠIĆ, Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira, str. 62.

42 To se odnosi, npr. na njegov članak pod naslovom Iz kronologije hrvatske poviesti objavljen 1943. god. (str. 127-132), a posebice, pak, na rad Prilozi kronologiji hrvatske povijesti (1062–1075), *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 311., Odjel za filozofiju i društvene nauke, knj. VII., Zagreb 1957., str. 185-217.

43 V. NOVAK, Hronologija, *Enciklopedija Jugoslavije*, 4 (Hil – Jugos), Zagreb 1960., str. 33.

44 S. ANTOLJAK, *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo 1971., str. 103.

rješenja pojedinih kronoloških problema, no autori koje smo naveli zorno predočuju u kojem se pravcu rasprava kretala.

Po svemu sudeći bliži će rješenju biti Stipišić tvrdeći kako je kod nas "po svoj prilici bio u upotrebi samo *calculus Florentinus*".[45] Do takva smo zaključka došli prvenstveno na temelju provedene kronološke analize novoobjavljenih isprava u *Supplementa Codicis diplomatici* I., gdje su samo isprave izdane izvan hrvatskoga područja, računate po pizanskom kalkulu[46], dok one izdane u Hrvatskoj samo firentinskim kalkulom.[47]

O utjecaju latinskih na dataciju glagoljskih i ćiriličnih spomenika

Koliki je utjecaj datacija latinskih imala na dataciju glagoljskih i ćiriličnih spomenika, najbolje pokazuje nekoliko takvih značajnih diplomatičkih izvora.[48]

Primjerice: U *Povaljskoj listini*[49], pisanoj hrvatskom ćirilicom[50], zabilježene su dvije datacijske formule. Jedna iz 1184. i druga od 1. prosinca 1250. Prva formula glasi: "Lêto od roždenija gospoda našego Isuhristovo tisućno i sto i osьmdeset i /četvrto*/. Bi v dni kraja* Beli, biskupa Mikuli otokom hvarskim i bračkim Brečko knez, otokom Prvoš župan, sudja Desin, brašćik Prvoslav".[51]

45 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 195. No, budući da kronologija nije jedna hermetička cjelina, već pod utjecajem različitih društvenih silnica, ne bi nas trebala zbuniti mogućnost upotrebe i pizanskoga kalkula u našim krajevima. Međutim, po današnjem stanju istraženosti toga pitanja ostaje tvrdnja iznesena gore u tekstu – odnosno oni primjeri pizanskoga kalkula zabilježeni u našoj diplomatičkoj građi više su iznimke koje potvrđuju pravilo nego podloga za suprotno tumačenje.

46 Npr. jedna isprava iz Drača: *anno dominice incarnacionis millesimo ducentesimo quadragesimo octauo, die Veneris, vicessimo quarto, mense Ianuarii, indictione sexta* = 24. siječnja 1248. (*CDs* I, str. 132-134).

47 Nekoliko primjera iz Zadra: *Anno incarnationis eius millesimo ducentesimo septimo decimo, mensis Ianuarii die septimo intrante, indictione sexta* = 7. siječnja 1218. (*CDs* I, str. 76); *Anno incarnationis eius millesimo ducentesimo vicesimo primo, mensis Iulii, indicione nona* = srpanj 1221. (*CDs* I, str. 85); *anno ab incarnacione domini nostri Iesu Christi millesimo ducentesimo quadragesimo octauo, mense Septembri die undecimo exeunte, indicione septima* = 20. rujna 1248. (*CDs* I, str. 137). Međutim, treba napomenuti kako u srednjoj Italiji firentinski kalkul za sobom povlači bedansku indikciju (usp. M. ŠUFFLAY, *Die dalmatinische Privaturkunde*, str. 149; M. ŠUFFLAY, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina*, str. 138.) što nije bilo pravilo i kod nas.

48 Kao primjer, E. HERCIGONJA ističe da su glagoljske javnopravne isprave izdane od Frankapana "posve u skladu srednjovjekovnim diplomatičkim normama" (*Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb 1994, str. 67), odnosno da su strukturirane prema formularu notarijata susjednoga Apeninskoga poluotoka (*isto*, str. 219). Autor nije pobliže istraživao datacijsku formulu glagoljske listine već je stao na onim njezinim dijelovima vezanim uz književnopovijesnu problematiku te u pitanju arenge u glagoljskim listinama 15. stoljeća. Usp. E. HERCIGONJA, "Acta croatica" kao predmet književnomedievističkog studija (I), *Filologija*, XIV, Zagreb 1986., str. 109-122.

49 Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici – Acta croatica*, I, str. 6; D. MALIĆ, *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Zagreb 1988., s pregledom i uputom na relevantnu literaturu. Usp. i R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, str. 644-656.

50 Za nazive ovoga pisma usp. A. NAZOR, Prožimanje glagoljice i ćirilice na hrvatskom prostoru, *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Sv. II. Srednji vijek i renesansa (XIII – XVI. stoljeće)*, Zagreb 2000., str. 291.

51 D. MALIĆ, *Povaljska listina*, str. 222. Za usporedbu možemo navesti jedan natpis iz zadarskog zaleđa, iz 1194. god. na kojem se također spominje kralj Bela III: *Anno D(omi)ni MCLXXXXIIII regnante d(omi)no n(ost)ro Bela tercio rege Ungarie et Damiano Iadere principi* (R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, str. 636).

Drugu datacijsku formulu zabilježio je Ivan, kanonik i hvarski pisar, koji se pak na kraju isprave potpisuje ("† Ja Joan, kanunik Svetago Dujma i prisežen pisьc hvarski") i datira svoj čin riječima: "Od roštva Hristova lêt tisuća i dvi sti i pedeset, i prvi mêseca dečebra"[52], tj. 1. prosinca 1250. godine.[53] Iz ovog je vidljivo kako i jedna i druga datacija svoj uzor imaju u formuli datacije latinske isprave, a što neće biti slučaj i sa njenim drugim dijelovima koji svoje izvore imaju u hrvatskom običajnom pravu i pisanoj tradiciji – "Metodovu Nomokanonu".[54]

Formulom datacije pažnju privlači dvojezična isprava bosanskog bana Kulina kojom on 1189. god. daje trgovačke povlastice Dubrovčanima: *Ě Radoe dièk' ban' pisah' siju knigu povelov' banov' od rož'stva h(risto)va tisuka i s'to i osm'deset' i devet' lêt', mêseca av'gusta u d'vadeseti i devety d(')n' uščenie glave Iovana Kr'stitela.*[55] Isprava je učinjena na latinskom i hrvatskom jeziku (ne radi se o običnom, doslovnom prijevodu latinskog dijela na hrvatskim već o slobodnom ponavljanu, dopunjavanju i objašnjavanju latinskog teksta)[56], te zapisana kancelarijskom karolino-goticom (latinski dio) te zapadnom, hrvatsko-bosanskom ćirilicom (hrvatski dio).[57] No, datiran je smo hrvatski dio isprave[58], ali po *stilus nativitatis*, te uz navođenje dana i mjeseca prema blagdanu (Glavosijek Ivana Krstitelja, 29. kolovoza).

Vinodolski zakon: *Vъ ime B(o)žie, amen. Let g(ospod)nih 128[8], indicio pravo, dan 6 miseca jenvara. - Vъ vrěme krala Ladislava* (...)[59]. Međutim, upozorimo odmah kako ne treba tražiti predloške ovoga zakona u latinskim vrelima, jer se kako to ističe i dokazuje E. Hercigonja, radi o interferiranju "pojedinih elemenata latinskoga diplomatičkoga formulara (kalkovi, prijevodi nekih termina) s tradicionalnim slavenskim običajnopravnim postupkom, formulacijama i terminologijom".[60] Ali što

52 D. MALIĆ, *Povaljska listina*, str. 226.

53 Ne želimo na ovome mjestu ulaziti kako u analizu, tako i u problematiku *Povaljske listine* (usp. zbornik radova "Obljetnica Povaljske listine i praga 1184–1984", *Bračći zbornik*, XV, Supetar 1987), koja se našoj literaturi uvriježila nazivati listinom ili pak kartularom. Uz *Povaljsku listinu* treba navesti i *Povaljski prag* – jedan od najstarijih hrvatskih ćiriličnih epigrafičkih spomenika na kojem se spominju majstor Radovan i knez Brečko, a koji – po našemu mišljenju – može biti jedan od argumenata u prilog postojanju isprave kneza Brečka. Za podatke o *Povaljskom pragu* v. D. MALIĆ, Jezični sadržaj "Povaljskoga praga", *Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku*, 10-11, Zagreb 1985., str. 87-98; B. FUČIĆ, Hrvatski glagoljski i ćirilski natpisi, str. 279.

54 J. BRATULIĆ, Hrvatska pravna norma u *Povaljskoj listini*, *Obljetnica Povaljske listine i praga 1184–1984*, (*Bračći zbornik XV*), Supetar 1987., str. 118-123.

55 N. KLAIĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972., str. 101. Transliteraciju učinio J. Vrana.

56 J. VRANA, Da li je sačuvan original isprave Kulina bana. Paleografijsko-jezična studija o primjercima isprave iz g. 1189., *Radovi Staroslavenskog instituta*, II, Zagreb 1955., str. 12-13.

57 E. HERCIGONJA, *Tropismena i trojezična kultura*, str. 102.

58 J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 96. O mjestu nastanka hrv. dijela ove isprave J. Vrana navodi kako bi to bio dvor bana Kulina. Dubrovnik ne bi dolazio u obzir jer "dubrovački anonimni notar" iz prve pol. XIII. st. koristi datacijsku formulu: *Ꙗto uplьštenię* (Da li je sačuvan original isprave Kulina bana, str. 53-54).

59 L. MARGETIĆ, *Vinodolski zakon – La legge del Vinodol – Das Gesetz von Vinodol – The Vinodol Law*, Rijeka 2000., str. 10-11.

60 E. HERCIGONJA, Neke jezično-stilske značajke Vinodolskoga zakona (1288) i Krčkoga (Vrbanskoga) statuta (1388), *Slovo*, XXXIX-XL (1989-1990), Zagreb 1990., str. 110. Autor potom navodi ove vrlo indikativne primjere: *imejuć zdrave svet* = salvo habito consilio; *narediše i ukazaše* = jusserunt et ordinaverunt; *tesnim zakonom* = lege stricta; *crikva općinska* = ecclesia publica; *redi* = (e)redi < lat. heredes, i dr.

se tiče datacije tu je utjecaj latinskih izvora bio nesumnjiv i neupitan. Kao primjer, u *Korčulanskom statutu*, tj. u potvrdi i dopuni statutarnih odredaba grada i otoka Korčule, formula datacije glasi: *Tempore Marsilij Georgij comitis* odnosno: *Anno Domini MCCLXV, indictione VIII. die XIII. intrante mensis aprilis* (=13. travnja 1265.).[61]

Istarski razvod: *V ime Otca i Sina i Duha Svetago. Amen. Let ot rojstva našega Isukrsta .č.t. i d (= 1325.), indikcion 8, miseca maja dan 5, v ponedelje. V to vrime gospodujuću Albrehtu Metlike i Pazina* (...).[62]

U ispravi Mladena III. Šubića od 27. kolovoza 1336. (koju prepisuje i ovjerava Prvostolni kaptol u Splitu 29. lipnja 1410.), pisanom hrvatskom ćirilicom, imamo više nego zanimljiv primjer kako izgleda jedan oblik datacije latinske isprave u hrvatskoj verziji.[63] Naime, za ovu je ispravu u kronološkome pogledu važno to da se koristi sljedeća datacijska formula: (...) *gnа našega isuhŝa .ŝ. (=1000) i tristoi i tridesetno i šest'o agusta ishodeŝa dan' peti.*[64] Ovdje se radi o tipičnom primjeru *mos Bononiensis*, pri čemu ono *ishodeŝa* ima značenje *exeunte* (ili *astante*, *desinente* i sl.) latinskih isprava, odnosno upućuje nas da dane u mjesecu trebamo brojati od kraja mjeseca.

Stilus nativitatis imamo npr. zabilježen i jednoj ispravi iz Like datiranoj 19. srpnja 1433. godine: *let' ot poroda božê .č. .u. .j. .v. (= 1433) miseca juleê dan .zï. (= 19).*[65]

Jedan od važnih hrvatskih ćiriličnih spomenika svako je i *Poljički statut* čiji je naslovni dio datiran riječima: *na lita Gospodina Isukrsta 1440.*[66] Kao što je sam statutu po sebi arhaičan[67] tako je i njegova početna datacija – u biti – arhaična, za razliku

61 A. CVITANIĆ, *Korčulanski statut. Statut grada i otoka Korčule (1214-1265)*, Split ²1995., str. I (lat. dio).

62 J. BRATULIĆ, *Istarski razvod (fototipsko izdanje Kršanskog prijepisa i transkripcija)*, Pula 1992., str. 89. Za dataciju 1275. v. Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici – Acta croatica*, I, str. 10, kao i objašnjenja kod Bratulića (str. 89, bilj. 1,2 – 1,7) koji ističe kako "datacija po vladanju feudalčevu, u dativu apsolutnom, obliku koji je u našim ispravama jedino ovdje prisutan, te je nesumnjiv znak velike starine" *Istarskoga razvoda* (str. 6). No, E. HERCIGONJA konstatira kako: "dativ apsolutni (pravi pseudoapsolutni) dolazi u jeziku hrvatskoglagoljskih isprava s raznih dijelova glagoljaškoga areala, u 15, pa čak i u 16. stoljeću (tako da negdje može – u prijepisima iz starijih predložaka, npr. – ali i ne mora, očevidno, uvijek biti 'znak velike starine')" (Neke jezično-stilske značajke, str. 116 [autor se referira na Bratulićevo izdanje *Istarskog razvoda*, Pula 1989]). Međutim, moramo napomenuti kako navedeni dan – ponedjeljak, nije padao 5. svibnja 1325., kao što to stoji u *Istarskom razvodu*, već je toga datuma bila nedjelja. Za kronologiju je – što se *Istarskog razvoda* tiče – potrebno skrenuti pažnju i na ostale datacije koje se u njemu javljaju budući da je razvod sastavljen od isprava koje vremenski idu od 11. do 14. stoljeća. Tako imamo sljedeće primjere: "komun plominski pokaza listi ki behu pisani na let Božjih 1125" (str. 102-103); "ki behu pisani na let Božjih 1150" (str. 111); "ki bihu pisani na let Božjih 1027" (str. 115): "na let Božjih 1058" (str. 120); "na let Božjih 1025" (str. 122), a na kraju se razvoda nalazi notareva ovjera datirana: "na let Božjih 1546., indikciona 4. v Zminji, i kolacionah ga miseca avgusta dan 2." (str. 155). Iz navedenih primjera može se uočiti da su datacijske formule ujednačene, tj. one iz 11. i 12. stoljeća sigurno nisu do nas došle u svom izvornom obliku već su tijekom vremena prepisivanjem prerađene te kao takvima danas mi raspolažemo.

63 Autora je na ovu ispravu upozorila i pomogla ju razriješiti prof. M. Matijević Sokol.

64 B. ZELIĆ-BUĆAN, *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, Split 2000., str. 60-61. Napomenimo da Kaptolski arhiv u Splitu, uz latinske i glagoljske, posjeduje brojne spise pisane hrvatskom ćirilicom (bosančicom). Usp. I. OSTOJIĆ, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb 1975., str. 46.

65 J. VONČINA, Četiri glagoljske listine iz Like, *Radovi Staroslavenskog instituta*, II, Zagreb 1955., str. 218.

66 M. PERA, *Poljički statut*, Split 1988., str. 414.

67 Usp. npr. H. SIROTKOVIĆ, u recenziji M. PERA, *Poljički statut*, objavljenoj u istoimenoj knjizi.

od, primjerice, *Krčkoga (vrbanskoga) statuta* iz 1388. pisanog glagoljicom[68], ali i u odnosu na datacije koje se pojavljuju unutar samoga statuta. Na različitim mjestima u *Poljičkom statutu* imamo zabilježene sljedeće formule datacije: na lita Gospodnja 1475. miseca augusta na dni 5; lito od roždstva jego 1482. den četvrtij na desetij vebruarija; lito Gospodnje 1476. miseca novembra na dan 20; lito od porojen'ja Isukrstova 1485. tekuće, miseca juleja, dan 28; Is. 1476., dan 6. augusta itd.[69] Iz priloženog se može uvidjeti kako se i preko kronološke razine stvarao *Poljički statut* i kako je na koncu do nas došla njegova završna redakcija.

U ovome nizu navedimo kao primjer jedan brevijar iz 1465. godine pisan glagoljicom i datiran, nakon verbalne invokacije, ovako: *č. u. m. d. (= 1465) a d(a)n kale/ndi novembra*, tj. latinskim: *In nomine Jesu Christi et Virginis Marie Amen 1465 Calen. Novem.*[70]

U Zadru (i njegovoj okolici) više nego poznatom gradskom sjedištu i dugovremenom središtu latinskoga notarijata imamo sačuvana i svjedočanstva glagoljice i glagoljskog notarijata.[71] Tako u jednom testamentu popa Jurja Zubine piše: "В Крстово име. амен'. лет' од пороенђ господина ч.у.л.з. (= 1437) мисеца июлеђ на дан' е.і. (= 15)".

Kršćanska i vladalačka era, mjesec i dan, kontrolni element datuma (indikciju) elementi su koje sadržava, kako i latinski, tako i glagoljski diplomatički materijal. *Let od Hr(sto)va rojstva .č. r. na prvi dan jenara* nije ništa drugo nego kao da piše *Anno a natiuitate Domini millesimo centesimo, primo die mensis Ianuarii.*[72] Kao zanimljivost navedimo da i glagoljaši upotrebljavaju latinski notarski termin *millesimo*[73], koji izgovaraju *miležim*, a pišu kao abrevijaturu M°, u značenju *godina*.[74]

A u riječi *indictio* glagoljicom zapisanom kao индикцион (grafija prema Đ. Šurminu)[75] očituje se – više nego simbolični – izravni utjecaj jednoga elementa datacije latinske isprave na glagoljsku listinu. Upravo u onome smislu – kao što je *Valunska ploča*[76] – više je nego simboličan primjer suživota hrvatskoga i latinskoga jezika,

68 L. MARGETIĆ – P. STRČIĆ, *Krčki (vrbanski) statut iz 1388.*, Krk 1988., str. 95: *Let bož'ih' tekućih' 1388, m(e)s(e)ca ijuna dan' 15.*

69 M. PERA, *Poljički statut*, str. 420; 426; 442; 444; 490.

70 M. JAPUNDŽIĆ, Glagoljski brevijar iz g. 1465. (Vaticano – Slavo 19), *Radovi Staroslavenskog instituta*, II, Zagreb 1955., str. 156; 161.

71 Usp. A. M. STRGAČIĆ, Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra, *Zadar: geografija – ekonomija – saobraćaj – povijest – kultura*, (zbornik), Zagreb 1964., str. 394.

72 Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici – Acta croatica*, I, str. 144.

73 Primjer glagoljske isprave po *stilus nativitatis*: "(...) лет' од рожд'ства гва ч. и четира ста, мђсеца марча к. а. д(а)н'" (Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici – Acta croatica*, I, str. 102).

74 Usp. R. LELJAK – J. KOLANOVIĆ, *Andrija pok. Petra iz Cantùa. Bilježnički zapisi 1353. – 1355. – Andreas condam Petri de Canturio. Quaterni imbreviaturarum 1353. – 1355.*, sv. I., Zadar 2001., str. 400; J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanost*, str. 194.

75 B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, str. 39, 88, 154, 301; Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici – Acta croatica*, I, str. 77, isprava br. 11, gdje stoji: "текущега мелезима од роиства ~~Хва~~ ч. т. к. г.".

76 Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici – Acta croatica*, I, str. 6.

glagoljice i latinice zasigurno ne samo na crkvenom polju već i u drugim komunikacijama.[77]

S vremenom se, ali mnogo kasnije, npr. u glagoljskim ispravama umjesto rimskih imena mjeseci prihvaća slavenska terminologija, tj. hrvatska imena pojedinih mjeseci (npr. *lipanj*, kada cvate lipa).

Latinski natpisi i glagoljski natpisi također su važan izvor za proučavanje kronologije hrvatskoga srednjovjekovlja. Njihove datacijske formule također imaju dodirnih točaka. Kao primjer, budući da smo neke već spomenuli, pogledajmo dataciju latinskoga natpis iz grada Krka (na trgu Kamplinu) iz 1191. godine: + A(NNO) D(OMI)NI M(ILLESIMO) C(ENTESIMO) NO(N)A(GESI)MO I. (PRIMO) T(EM)PO(R)E J(OHANNIS) VEGL(ENSI)S E(PISCO)PI ET B(ARTHOLOMAEI) AC W(IDONIS) CO(MITUM) V(EGLE)[78], (tj. Godine Gospodnje tisuću sto devedeset i prve, u vrijeme Ivana, biskupa krčkoga i Bartula i Vida, knezova krčkih). Nažalost, od starijih glagoljskih epigrafičkih spomenika, izuzev *Bašćanske ploče*, nemamo danas sačuvanih, a koji bi nam bili od koristi, tj. imali sačuvanu formulu datacije. Zato smo, komparacije radi, prisiljeni potražiti primjer stoljeće i pol kasnije. Iz crkve Sv. Martina kod Senja imamo sačuvan glagoljski natpis datiran 1330. godinom, a to u glagoljskoj formi glasi: V IME B(O)ŽIE AM(E)N' LETA G(OSPOD)NA Č·T·J· (=1330) KADA ZIDA (...).[79] Podudarnost ovih, iako različitim jezikom i pismom sročenih spomenika u funkcionalnom i misaonom pogledu dovoljno govori o prihvaćanju određenih pravila latinskih od strane hrvatskih epigrafičkih spomenika.

Zaključno rečeno: datacijske formule naših latinskih epigrafičkih spomenika i diplomatičkih izvora s jedne strane, te glagoljski i hrvatskoćiriličnih natpisa, isprava i statuta s druge strane, zarana prihvaćaju kršćansku eru, kao i stilove koji su tada bili u uporabi u srednjovjekovnim kancelarijama, notarskim uredima ili u onim kaptolima ili samostanima koji su bili vjerodostojna mjesta (*loca credibilia*), tj. svjedoče o hrvatskoj kronološkoj integriranosti u srednjovjekovnu, poglavito zapadnu Europu.

77 B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, str. 354-355. Usp. i B. FUČIĆ, *Terra incognita*, Zagreb ²1998., str. 111-113.

78 Ovo je samo jedna od primjera koji potvrđuje tezu o slavensko-latinskoj simbiozi (v. V. NOVAK, Paleografija i slovensko-latinska simbioza od VII-XV stoleća, *Istoriski časopis*, VII, Beograd 1957., str. 1-22, tekst na ćir.).

79 Vj. KLAIĆ, *Krčki knezovi Frankapani. Knjiga prva. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Zagreb 1901. (reprint izdanje, Rijeka 1991.), str. 36. Usp. i A. M. FIORENTIN, *Krk – splendidissima civitas Curictarum*, (preveo s talij. F. MATEJČIĆ), Rijeka - Krk ³2001., str. 152.

CHRONOLOGISCHE ASPEKTE DER INTEGRATION KROATIENS INS MITTELALTERLICHE EUROPA

Zusammenfassung

Aufgrund einzelner lateinsprachiger epigraphischer und diplomatischer (abschliessend mit dem 14. Jh.) sowie gleichartiger kroatischsprachiger (mit bestimmten Einschlägen des Altslawischen/Altkirchenslawischen), in glagolitischer bzw. kroatisch-kyrillischer Schrift verfassten Quellen (abschliessend mit dem 15. Jh.) versucht der Autor in einer Abhandlung von der darin verwendeten Chronologie, den chronologischen Einfluss der ersterwähnten Urkunden auf die Letzteren festzustellen. Im Laufe der Zeit wurden verschiedene Ären verwendet. Studien haben ergeben, dass die Aufzeichnung von Daten nach der christlichen Ära schon früh ins mittelalterliche Kroatien und Dalmatien eingedrungen war. Erste Belege, die dafür sprechen, stammen bereits aus dem 9. Jh. Während sie in der ältesten kroatischen Urkunde – der von Fürst Trpimir – noch nicht zu finden ist, ist die christliche Zeitrechnung vor und nach Christi Geburt in der Urkunde von Muncimir aus dem Jahr 892 direkt bezeugt. Weitere Zeugnisse für die christliche Ära im kroatischen Frühmittelalter findet man in der Inschrift von Fürst Branimir aus dem Jahr 888 sowie an der Grabinschrift der kroatischen Königin Jelena aus dem Jahr 976. Das Epitaph stellt im chronologischen Sinne eine wahre Fundgrube dar für historische Daten und Datierungsarten (christliche Ära, römischer Kalender, Solarkennzeichen, Indiktionen, Konkurrenten und Epakten).

Die progressive Angabe von Monatstagen, die sonst schon seit dem 6. Jh. im abendländischen Europa im Gebrauch war, kommt dann auch seit dem 10. Jh. im kroatischen Raum neben dem römischen Kalender auf. Die Ursache für eine so frühe Aufnahme der christlichen Ära in die Inschriften sowie das diplomatische Material Kroatiens kann dem Einfluss der Franken zugeschrieben werden, deren Reich ja das Kerngebiet dieser Praxis war. Die christliche Ära wurde jedoch schon damals in glagolitischen Urkunden eingesetzt, wie z. B. in der Urkunde des "berühmten" Dragoslav vom 1. Januar 1100 belegt. Für die chronologische Forschung des kroatischen Mittelalters ist auch die Inschrift des kroatisch-ungarischen Königs Kolomanus am Glockenturm der Marienkirche in Zadar (1105) sowie das Epitaph der benediktischen Äbtissin Vekenega (1111) von grosser Bedeutung. Das letztere Denkmal kann übrigens als literarische Leistung eines uns unbekannten Dichters bewertet werden und hebt sich auch sonst durch seine dreifache Datierung von normalen Datierungsformeln deutlich ab.

Auch wenn der kroatische Raum, wie bereits erwähnt, die christliche Ära der Vermittlerrolle der Franken zu verdanken hatte, hat die Weiterentwicklung der altkroatischen Urkunde, ihrer Datierungsformel, eine andere Richtung genommen. In den folgenden Jahrhunderten ist sie nämlich, vor allem in Dalmatien, von der Praxis der gegenüberliegenden Apenninenhalbinsel stark beeinflusst worden. Dafür gibt es zahlreiche Gründe: geographische Nähe, Wirken lateinischer Notare von der adriatischen Westküste in kroatischen Städten, der Einfluss von Kirche und Politik etc. Hinzukommt die Tatsache, die ausschlag-

gebend gewesen sein dürfte, dass Dalmatien seit dem XIII. Jh. der Sphäre des erneuerten römischen Rechts angehörte (allerdings in Anlehnung an das kroatische und kroatisch-ungarische Stammesrecht).

In kroatischen lateinsprachigen Urkunden wurde der Jahresanfang auf mehrere Arten und Weisen bzw. in mehreren Stilen gezählt: *stilus byzantinus* (1. September), *stilus nativitatis* (25. Dezember), *stilus incarnationis* (25. März), *stilus circumcisionis* (1. Januar) sowie *mos venetus* (1. März). Monatstage wurden wiederum nach 3 Datierungstypen aufgezeichnet: nach der römischen Art (*mos Romanus*), der bolognesischen Art (*mos Bononiensis*) und progressiv. Im mittelalterlichen Slawonien datierte man jedoch in der Regel nach Festtagen und Heiligenfesten.

Wie gross der Einfluss der Datierung lateinsprachiger Urkunden auf die Datierungsform glagolitischer und kyrillischer Denkmäler war, kann anhand mehrerer derartiger diplomatischer und rechtlicher Quellen festgestellt werden: *die Urkunde von Povalja*, kyrillisch verfasst mit Datierungen aus den Jahren 1184 und 1250; die zweisprachige Urkunde des bosnischen Banus Kulin aus dem Jahr 1189, in der der Stadt Dubrovnik Handelsprivilegien eingeräumt wurden; *das Gesetz von Vinodol*; *die Grenzbegehungsurkunde von Istrien*; *das Statut von Poljice*. Die christliche und imperiale Ära, der Monat und Tag, das Kontrollkennzeichen (Indiktion) – all diese Elemente sind sowohl im lateinischen als auch im glagolitischen diplomatischen Material enthalten. *Let od Hr(sto)va rojstva .č. r. na prvi dan jenara* will so nichts anderes heissen als *Anno a natiuitate Domini millesimo centesimo, primo die mensis Ianuarii*. Im Wort *indictio* (glagolitisch als индикцион belegt) zeigt sich ebenfalls der mehr als nur symbolische, direkte Einfluss eines Datierungselements der lateinischen Urkunde auf das glagolitische Dokument.

Zusammen mit der gleichartigen *Tafel von Valun* liefern die oben genannten Quellen ein vielsagendes Beispiel für das Zusammenleben von kroatischer und lateinischer Sprache, von Glagoliza und Lateinschrift, das sicherlich nicht nur im Kirchenbereich, sondern auch in anderen Kommunikationsformen existierte.

Abschliessend kann also festgehalten werden, dass Kroatiens lateinsprachige und glagolitische Inschriften, von ihrer national- und kulturhistorischen Bedeutung einmal abgesehen, eine wichtige Quelle für die Untersuchung der Chronologie im kroatischen Mittelalter darstellen. Die Übereinstimmung im funktionalen und gedanklichen Sinne, die diese Denkmäler, wenn auch in verschiedenen Sprachen und Schriften abgefasst, unmissverständlich aufweisen, spricht für eine frühe und natürliche Aufnahme bestimmter "lateinischer" Regeln und Formen in volkssprächliche epigraphische Dokumente. Die christliche Ära wurde in den Datierungsformeln kroatischer lateinsprachiger epigraphischer Denkmäler, urkundlicher und rechtlicher Quellen einerseits und glagolitischer und kroatisch-kyrillischer Inschriften, Urkunden und Statuten andererseits schon früh akzeptiert und verwendet. Das gilt auch für die Stile, die damals in mittelalterlichen Kanzleien, notariellen Büros, Kapiteln - vertrauenswürdigen Orten (*loca credibilia*) im Gebrauch waren. All das lässt dann auf eine chronologische Integration Kroatiens ins europäische, insbesondere abendländische Mittelalter schliessen. (*Übersetzt von Miroslav Barun*)

HISTORIJSKI ZBORNIK

Godina LVIII
Zagreb 2005.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LVIII, str. 1-244, Zagreb 2005.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Slaven Bertoša
Mirjana Gross
Tvrtko Jakovina
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:
Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb